

ETIENNE BALIBAR • **Marx'ın Felsefesi**

ETIENNE BALIBAR 1942'de Paris'te doğdu. Paris X Nanterre Üniversitesi'nde felsefe profesörüdür. Yayımlanan kitapları şunlardır: *Lire le Capital* (L. Althusser, P. Macherey, J. Rancère, R. Establet'le birlikte), François Maspero, Paris, 1965 [*Kapital'i Okumak*, Belge Yay. 1996]; *Cinq Études du matérialisme historique*, F. Maspero, Paris, 1974, *Sur la dictature du prolétariat*, F. Maspero, Paris, 1976 [*Proletarya Diktatörlüğü Üstüne*, Pencere Yay. 1990]; *Marx et sa critique de la politique* (C. Luporini, A. Toselli'le birlikte), F. Maspero, Paris, 1979; *Spinoza et la politique*, PUF, Paris, 1985. *Race, Nation, Classe* (I. Wallerstein'la birlikte), La Découverte, Paris, 1988. [*İrk, Ulus, Sınıf*, çev. Nazlı Öktem, Metis Yay. 1992]; *Sterke Posities in de Politieke Filosofie* (G. Lock et H. Van Gunsteren'le birlikte), Leiden/Antwerpen, 1989; *Écrits pour Althusser*, La Découverte, Paris, 1991. [*Althusser İçin Yazılar*, çev. Hülya Tufan İletişim Yay., 1991]; *Les Frontières de la démocratie*, La Découverte, Paris, 1992; *Masses, Classes, Ideas. Studies in Politics and Philosophy*, Routledge, New York, 1993.

Fransız Kültür Bakanlığı'nın katkıları ile basılmıştır.

La Philosophie de Marx

© 1993 Éditions La Découverte, Paris

Birikim Yayınları 13

ISBN-13: 978-975-516-011-5

© Birikim Yayıncılık Ltd. Şti.

1-4. BASKI 1996-2010, İstanbul

5. BASKI 2014, İstanbul

KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

DİZGİ Maraton Dizgievi

UYGULAMA Suat Aysu

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

Birikim Yayınları · SERTİFİKA NO. 11248

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ETIENNE BALIBAR

Marx'ın Felsefesi

La Philosophie de Marx

ÇEVİREN Ömer Laçiner

Birikim Yayınları

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Marksist Felsefe veya Marx'ın Felsefesi	7
Felsefe ve Felsefe Olmayan	10
Kopuş ve Kesintiler	13
Kronolojik Tablo	19

İKİNCİ BÖLÜM

Dünyayı Değiştirmek: Praksis'ten Üretime	23
<i>Feuerbach Üzerine Tezler</i>	23
Felsefeye Karşı Devrim	29
Praksis ve Sınıf Mücadelesi	31
İdealizmin İki Yüzü	35
Özne Pratiğin Ta Kendisidir	38
"İnsani Öz"ün Gerçekliği	41
Bir İlişki Varlıkbilimi	46
Stirner'in İtirazı	47
Alman İdeolojisi	50
Tarihin Dönüşümü	52
Eylemin Birliği	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İdeoloji veya Fetişizm: İktidar ve Bağımlılık	59
Teori ve Pratik	60
Özerklik ve Bilincin Sınırlaması	64
Entellektüel Ayrım	68
İdeolojinin Tıkanması, Çözumsuzluğu	74
“Metanın Fetişleştirilmesi”	77
Görünümün Gerekliği	82
Marx ve İdealizm	88
“Şeyleşme”	92
Mücadele ve Zorunluluk: Marx’taki Simgesellik	95
“İnsan Hakları” Sorunu	97
İdolden Fetişe	101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Zaman ve İlerleme: Yine Bir Tarih Felsefesi mi?	107
Olumsuzlamanın Olumsuzlaması	109
Marksist İlerleme İdeolojileri	113
Tarihin Bütünlüğü	118
Bir Nedensellik Şeması (Diyalektik I)	123
Sınıf Mücadelesi Kertesi	126
Tarihin “Kötü Yanı”	129
Gerçek Çelişki (Diyalektik II)	133
Ekonomizm Hakikati (Diyalektik III)	138

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bilim ve Devrim	149
Üç Felsefi Güzergâh	151
İnşa Halinde Eser	154
Marx’tan Yana ve Marx’a Karşı Olmak	155

BİRİNCİ BÖLÜM
Marksist Felsefe
veya Marx'ın Felsefesi

Bu küçük kitabın genel amacı, felsefeye sorduğu sorular ve önerdiği kavramlarla Marx'ı niçin yalnızca geçmişin bir anıtı olarak değil, güncel bir yazar olarak okuyacağımızı görmek ve göstermektir. Kendimi bana göre en gerekli görünenlerle sınırlayarak, okura, Marx'ın yazılarında yönünü bulacağı, yol açtığı tartışmalara nüfuz etmesini sağlayacak bir araç vermek istiyorum. Ayrıca bir ölçüde paradoksal olsa da savunmak istediğim bir tez var: Ne düşünülmüş olursa olsun, *bir Marksist felsefe yoktur ve asla olmayacaktır*; buna karşılık *Marx'ın felsefe için önemi*, asla olmadığı kadar büyüktür.

Öncelikle “Marksist felsefe”nin ne anlama geldiği üzerinde uyuşmak gerekir. Bu ifade birbirinden oldukça farklı iki şeyi hedefler. Bunlardan biri işçi sınıfının tarihsel rolü üzerine kurulu sosyalist hareketin “dünya kavrayışı”, ikincisi ise bu kavrayışın Marx'a atfedilen sistemi. Ancak, 19. yüzyılın sonunda Ortodoks Marksizm tarafından geliştirilen ve 1931 ve 1945'ten sonraki komünist parti-devletlerce ku-

Diyalektik maddecilik

Bu deyim, komünist partilerin resmî doktrininin felsefesini tanımladığı gibi bazı eleştiricilerinininkini de (Bkz. Henri Lefebvre: *Diyalektik Maddecilik*, 1940) tanımlar. Deyim ne Marx (ki o kendi "diyalektik metod"undan söz eder) tarafından, ne de Engels (ki o "maddeci diyalektik" ifadesini kullanır) tarafından kullanılmış, ama öyle görünüyor ki, 1887'de Marx'ın yazdığı sosyalist işçi Joseph Dietzgen tarafından icat edilmiştir. Bununla birlikte, Engels'in üç yönlendirici tema çevresinde yaptığı özümlemler hale getirici çalışmadan Lenin (*Materyalizm ve Amprio-Kritisizm...*) aracılığıyla doğmuştur. Söz konusu üç tema şunlardır: Hegelci diyalektiğin maddeci "tersine çevrilmesi", sınıf mücadelesini yöneten ahlaki ilkelerin tarihe uygunluğu ve fizikteki (Helmholtz), biyolojideki (Darwin) ve ekonomi politikteki (Marx) "evrim yasaları"nın birliği. Lenin, böylelikle, *tarihsici* Marksizm ile "sosyal Darwinizm"e (Kautsky) yakın *determinist* Marksizm arasında konumlanır. Rus Devriminden sonra Sovyet felsefesi "diyalektikçiler" (Déborine) ve "mekanistler" (Buharin) diye ikiye bölünür. Tartışma, 1931'de yayımlattığı tamim ile diyalektik materyalizmin Marksizm-Leninizm'le özdeş olduğunu belirten genel sekreter Stalin tarafından otoriter bir tarzda sonuca bağlanır. (Réne Zapata, *1922-1931 Döneminde SSCB'de Felsefi Mücadeleler*, Paris 1983) Yedi yıl sonra, Stalin *Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm* (1938) adlı kitapçığında, hem özel bilim dallarının ve bilhassa tarih biliminin temelini hem de böylelikle onların "proletaryanın dünya görüşü"ne uygunluğunu a priori güvence altına alan *diyalektiğin yasalarını* sıralayarak, söz konusu felsefenin içeriğini kodlar. Kısaltılmış olarak *diamat* diye adlandırılan bu sistem, sosyalist ülkelerin tüm entellektüel hayatına ve az çok zorlanarak da olsa Batı'nın komünist partilerine empoze edildi. Diamat, Parti-devletin ideolojisini pekiştirmek ve bilginlerin faaliyetlerini denetim altına almak için kullanılacaktır. (Bkz. *Lysenko, Bir Proleter Biliminin Gerçek Hikâyesi*, Paris 1976 adlı kitapta Dominique Lecourt'un incelediği Lysenko olayı) Bununla birlikte söz konusu tek biçimli imaja iki düzeltici çalışmayı da dahil etmek gerekir. Birincisi, 1937'de, Mao Ze Dong *Çelişki Üzerine (Dört Felsefi Deneme İçinde)* adlı denemesi ile "diyalektiğin yasaları" fikrini dışlayan ve çelişkinin karmaşıklığını vurgulayan alternatif bir kavrayış tarzı önermişti. (Althusser, daha sonra bundan esinlenecektir. *Marx İçin*, 1965, içindeki "Çelişki ve üst belirlenme" bölümü.) İkincisi hiç de önemsiz sayılamayacak olan bir tarihi epistemolojinin en azından kalkış noktası olarak diyalektik materyalizmi alan İtalya'daki Geymonat'nın ekolüdür. (Bkz. André Tosel, "Ludovico Geymonat ya da yeni bir diyalektik materyalizm için mücadele", *Praksis İçinde, Marksist Felsefenin Yeniden İnşasına Doğru*, Paris 1984)

rumlaştırılan “Marksist felsefe” deyiminde bu ikisi birbirinden ayrılmaz addedilmiştir. Hemen işaret edelim ki; söz konusu iki fikrin hiçbiri ötekiyle sıkı sıkıya ilişkili değildir. Şüphesiz Marx’ın eserine ve onun hakkında fikir verecek toplumsal ve siyasal harekete eklenen bu felsefi bileşeni ifade etmek için değişik deyimler yaratılmıştır. Oldukça geç türetilmiş olmakla birlikte, bunların en ünlüsü, Engels’in Marx’ın değişik formüllerinden türetmiş olduğu kullanımdan esinlenmiş *diyalektik materyalizm*dir. Başka kişiler, Marx’ta açıkça söylemek gerekirse bir Marksist felsefenin olmadığını, ama Marx’ın eserinin evrensel değeri, ilkeleri ve anlamı üzerinde daha soyut ve genel düşünüşün sonucu olarak *daha sonra* ortaya çıktığı görüşünü destekleyebilirler. Hatta onun hâlâ inşa edilmekte, sistematik tarzda formüle edilmekte olduğu bile ileri sürülebilir. Buna karşılık, Marx’ın metinlerinin içeriği ile onun Marksist takipçileri arasındaki mesafenin altını çizen veya bir Marx felsefesinin varlığının daha sonraki Marksist felsefenin varlığını hiçbir biçimde kapsamadığını gösteren eleştirmen ve filologlar da yok değildir.¹

Bu tartışma radikal olduğu kadar basit bir tarzda kesilip atılmış olabilir. Marksizmin bir örgütlenme doktrini gibi iş gördüğü büyük tarihsel dönemin (1890-1990) sonunu işaretleyen olaylar, tartışma dosyasına hiçbir malzeme eklememiş olmakla birlikte, çatışan anlayışların önemini ortadan kaldırdı. Gerçekte, ne bir toplumsal hareketin dünya kavrayışı olarak ne de Marx isimli bir eser sahibinin sistemi veya doktrini olarak bir Marksist felsefe vardır. Ancak, paradoksal olarak bu olumsuz sonuç, Marx’ın felsefe için önemini

1 Bkz. Georges Labica, “Encyclopaedia Universalis, Supplément II, 1980 içindeki “Marxisme” ve yine *Dictionnaire critique du marxisme*, Paris 1985’teki G. Labica’nın “Marxisme”, D. Macherey’in “Matérialisme dialectique, G. Bensussan’ın “Crises du marxisme” adlı makaleleri.

ortadan kaldırmak veya azaltmak şöyle dursun, ona çok daha büyük bir boyut verir. Yanılgı ve düzmecelikten kurtulmuş olarak bir teorik dünya kazanırız.

Felsefe ve felsefe olmayan

Burada yeni bir güçlük bizi bekliyor. Değişik vesilelerle de ifade edildiği üzere, Marx'ın teorik düşüncesi, kendini bir felsefe olarak değil, felsefeye bir alternatif, bir *felsefe-olmayan*, hatta bir *anti-felsefe* olarak sunar. Belki de o modern çağın anti-felsefelerinin en büyüğüdür. Gerçekten de Marx'ın gözünde, Epikür ve Feuerbach gibi şu veya bu derecede muhalif materyalistler de dahil, Platon'dan Hegel'e kadar varan bütün bir geleneğin okulunda öğretildiği haliyle felsefe, açıkça dünyayı kişisel yorumlama girişiminden başka bir şey değildir. Bu ise, en iyi halinde dünyayı olduğu gibi bırakmaya, daha kötüsü onu güzel göstermeye yöneltmiştir.

Bununla birlikte, o geleneksel felsefi söylemin *kullanım ve biçimlerine* bunca karşı çıktıysa da, bizzat kendisi felsefi önermeleri tarihî-sosyal analizleri ve politik eylem önerilerine dolamaktan başka o söylemi kuşkulu kılacak bir şey yapmaz. Genel olarak pozitivizm bundan dolayı onu hayli eleştirmiştir. Tüm sorun, bu felsefi önermelerin tutarlı bir birlik oluşturup oluşturmadığını bilmektir. Hipotezim bunun hiç olmadığı yolundadır. En azından eğer söz konusu olan, kendisine bir sistem fikri tarafından yerleştirilmiş olma anlamıyla başvurduğumuz tutarlılık fikri ise. Bir tür felsefe biçimiyle bağlarını koparmış olan Marx'ın teorik faaliyeti felsefeyi birleşik bir sisteme doğru değil, ama içinde okur ve takipçilerinin kendilerini rahatsız hissedecekleri doktrinlerin en azından potansiyel *çoğulluğuna* yönelir. Aynı şekilde söz konusu faaliyet, felsefeyi tek biçimli bir söyleme doğru değil ama felsefenin berisi ve ötesi arasındaki

sürekli bir salınma yöneltir. Buradaki felsefenin *berisinde* ifadesinden, Spinoza ve Althusser'in "öncülleri olmayan vargılar" diyeceği türden önermelerin ilan edilmesini anlayacağız. Örneğin, başkalarının yanı sıra Sartre da *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'nin, şu ünlü formülünü tarihsel materyalizmin temel tezi adanmıştı: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama keyfi olarak kendilerince seçilmiş koşullar içinde değil, doğrudan doğruya geçmişten devralınan, verili koşullar içinde yaparlar bunu."² Felsefenin *ötesinden* ise aksine, bunun özerk bir faaliyet olmadığını, toplumsal çatışmalar ve özellikle de sınıflar mücadelesi alanındaki konumla belirlenen bir faaliyet olduğunu gösteren bir söylemi anlayacağız.

Bununla birlikte, yeniden ifade edelim ki bu çelişkiler, bu gidip gelmeler kesinlikle Marx'ın bir zaafını oluşturmaz. Bunlar felsefi faaliyetin esasını da, yani içeriğini, tarzını veya yöntemini, entellektüel ve politik işlevlerini de yeniden tartışma konusu haline getirirler. Marx'ın zamanı için doğruydum bu ve muhtemelen bugün de doğrudur. Sonuç olarak, ileri sürebiliriz ki; *Marx'tan sonra felsefe artık eskisi gibi değildir*. Yeni bir felsefi bakış açısının ortaya çıkışıyla da mukayese edilmeyecek bir geriye döndürülemez olay meydana gelmiştir. Çünkü bu, sadece fikirlerin ya da yöntemin değişmesini zorunlu kılan bir olay değil, felsefi pratiğin kendisini dönüştüren bir olaydır. Şüphesiz Marx, tarihsel olarak bu türden etkiler yaratan tek kişi değildir. En azından, daha başka bir alanda ve daha farklı hedefleriyle Freud vardır. Ancak gerçekten de kıyaslanabilir örnekler son dere-

2 K. Marx *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*, s. 13. [*Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Sol Yay. 1976] Jean Paul Sartre "Question de methode *Critique de la raison dialectique* [Yöntem Araştırmaları "Diyalektik Aklın Eleştirisi", Yazko Yay. 1981] Cilt 1, *Théorie des ensembles pratiques* (Pratik birlikliklerin teorisi) Gallimard, Paris, 1960.

ce azdır. Marx tarafından gerçekleştirilmiş durak, az veya çok açıkça tanınmış, şu veya bu ölçüde kabullenilmiş olmakla birlikte kızgın etkisizleştirme eğilimlerini ve şiddetli reddedişleri de kıskırtmıştır. Söz konusu durak, daha da kuşku götürmez biçimde çağdaş felsefi söylemin bütünlüğünü uğraştırmakta, onun yakasını bırakmamaktadır.

Dolayısıyla Marx'ın düşüncesinin verili bir dönemde olmak istediği bu anti-felsefilik, var olan pratiğin nazarında kesinlikle olduğu bu felsefi olmayışlık, hedeflediğinde (yani felsefede) zıt bir etki meydana getirdi. Sadece felsefeye bir son vermekle kalmayıp, dahası, onun bağrında onu yataabilecek ve yenilenmesine katkı yapacak sürekli açık bir soruya neden oldu. Gerçekte, “ebedi felsefe” gibi, daima kendi kendisiyle özdeş bir şey hiç var olmamıştır: felsefede dönemeçler, geri döndürülmez eşikler vardır. Marx'la birlikte felsefede vuku bulan şey, tamıtamına felsefenin alanının, amaç ve sorularının yer değiştirmesidir. Bu yer değişimini kabul ya da reddedebiliriz ama o derece zorlayıcı bir etkiye sahiptir ki, onu yok saymamız imkânsızdır. Bu durumda artık Marx'a yeniden dönebilir ve onu ne küçülterek, ne de ona ihanet ederek *filozof olarak* okuyabiliriz.

Bu koşullarda Marx'ın *felsefelerini* nerede aramak gerekir? Öne sürdüğüm görüşlerin ışığında hiçbir şüpheye yer bırakmayan cevap şudur: yazdıklarının açık bütünlüğünden başka hiçbir yerde. Bunun nedeni yalnızca Marx'ın “*felsefi*” ve “*tarihi*” ya da “*ekonomik*” *eserleri* arasında hiçbir ayrımın olmaması değildir; ayrıca söz konusu bölünme, Marx'ın bütün bir felsefi gelenek ile kurduğu eleştirel ilişkiden ve o gelenek üzerinde yarattığı devrimci etkiden hiçbir şey anlamamanın en emin aracıdır. *Kapital*'in en teknik açıklamaları, aynı zamanda, geleneksel tanımlarından kurtarılmış ve tarihsel analizin ihtiyaçlarının işleyişi içinde yeniden düşünülmüş toplumsal ilişki ve birey tariflerinin,

mantık ve varlıkbilim (ontoloji) kategorilerinin açıklamalarıdır. 1848 ya da 1871 devrimci deneyleri veya Uluslararası İşçiler Derneği içindeki tartışmalar vesilesiyle yazılmış en dönemine özgü makaleler dahi, Marx'ın Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'nin kenarına yazmış olduğu eleştirel notlarda bizzat ana çizgileriyle tarif etmiş olduğu bir radikal demokrasi fikrini geliştirmek ve toplumla devlet arasındaki geleneksel ilişkiyi tersine çevirmek için araçtır. Proudhon'a Bakunin'e veya Lassalle'a karşı yazdığı en polemiksel yazılar dahi, Marx'ı Hegelci tinin gelişimi fikrinin basit bir tersine çevrilmesinden uzak özgün bir diyalektiği ana hatlarıyla çizmek zorunda bırakan ve içinde kapitalist ekonominin evriminin teorik şeması ile burjuva toplumunun gerçek tarihi arasındaki ayrımın görüldüğü yazılardır...

Temelde, Marx'ın tüm eseri, hem felsefi uğraşla derinden etkilenmiştir, hem de felsefeyi *tecrit eden*, sınırlayan (ki bu onun idealizminin kaynaklarından biridir) geleneğin tarzıyla çatışma halindedir. Ancak bu onu, bir bakıma bizzat kendi üzerinde yaptığı deneyin uç noktada kural dışı oluşuna sürükler.

Kopuş ve kesintiler

Marx, başkalarından daha fazla, *topludurum (konjonktür) içinde yazdı*. Böylesi bir tarafgirlik ne Hegel'in "kavramın sabrı" dediği şeyi ne de sonuçlarının kesinliğini dışlar. Ancak bu tutum hiç şüphesiz varguların değişmezliği ile uyarlı değildi: Marx gerisinde *birçok* şantiye bırakan ebedi yeneden başlamanın filozofudur... Fikriyatının muhtevası onun yer değiştirmelerinden ayrı mütalaa edilemez. Bu nedenledir ki, onu incelemek için sistemini soyut biçimde yeniden kuramayız. Fikriyatının evrimini, kopuşları ve yön değiştirmeleri ile izlemek gerekir.

Argümanlarını kabul edelim ya da etmeyelim; Althus-

ser'den beri, altmışlı ve yetmişli yılların tartışması, onun 1845'te tespit ettiği "kopuş" veya "kesinti" ile çok uğraştı. Marx'ta "toplumsal ilişki"nin ortaya çıkışıyla zamandas olan bu "kopuş" veya "kesinti", dönüşsüz bir noktayı, daha önceki *teorik hümanizm*'den giderek uzaklaşmanın kaynağını işaret etmekteydi. Bu terime daha sonra yeniden döneceğim. söz konusu sürekli kopuş bana inkâr edilemez gibi görünüyor. Bu kopuş, özellikle Alman ve Fransız (Engels için İngiliz) proletaryası ile karşılaşma ve toplumsal mücadelelerin akışına aktif olarak giriş (ki bu üniversiter felsefeden çıkışın doğrudan karşılığı olma özelliğine sahiptir) gibi dolsuz siyasal deneyler tarafından temellendirilmiştir. Bununla birlikte muhtevası esas olarak bir entellektüel gelişimi ortaya koyar. Buna mukabil, Marx'ın hayatında, onun güvenli olduğuna inandığı teorisi için potansiyel olarak yıkıcı olaylar tarafından belirlenmiş, eşit derecede önemli iki başka kopuş daha vardır. Öylesine ki teori, biri bizzat Marx tarafından gerçekleştirilmiş olan, öteki bir başkası (Engels) tarafından üstlenilen iki girişimin her birinde de ancak bir yeniden kuruluş bahasına "kurtarıla"bilmiştir. Kesin halini almadan önceki bu "Marksizmin krizleri"nin ne olduğunu özet olarak hatırlayalım. Bu bize aynı zamanda bundan sonraki okumalar ve tartışmalar için bir genel çerçeve sağlayacaktır.

1848 sonrası

İlk kopuş, tüm 19. yüzyıl düşüncesi için geçerli bir değişim dönemi ile çakışır: 1848 devrimlerinin başarısızlığıdır bu. Marx'ın kapitalizmin pek yakında bir genel buhrana gireceği ve bu sayede Avrupa'nın tüm ülkelerinde ezilen sınıfların başına geçen proletaryanın kısa sürede sınıfların ortadan kaldırılmasına ve komünizme yönelecek bir radikal demokrasiyi kuracağına dair inancı tamamen paylaştığını gör-

Üç kaynak mı yoksa dört usta mı?

Marksizmin bir *dünya görüşü* olarak sunulması uzun bir zaman "Marksizmin üç kaynağı" formülü etrafında billurlaştırıldı: *Alman felsefesi, Fransız sosyalizmi, İngiliz ekonomi politiği*. Bu formül, *Anti Dühring*'de (1878) kendi tarihsel maddecilik açıklamasını ayıran ve materyalizm ve idealizmin, metafizik ve diyalektiğin antitezlerinin tarihini ana hatlarıyla çizen Engels'in izah tarzından doğmaktadır. Kautsky, bu şemayı *1907'de Marksizmin üç kaynağı. Marx'ın tarihsel eseri* adlı konferansında sistemleştirecektir. Burada proletaryanın bakış açısından yola çıkan "toplumun bilimi", "Alman, Fransız ve İngiliz düşüncesinin bir sentezi" olarak karakterize edilmiştir. Bu yalnızca enternasyonalizmi teşvik etmek amacıyla değil, proletaryanın teorisini, evrenselin egemenliğini kurumlaştıran bütünleştirici bir Avrupa tarihi olarak sunmak içindir. Lenin bu izahı kendi adına 1913'teki, *Üç Kaynak ve Marksizmin Üç Kurucu Parçası* adlı konferansında yeniden ele alır. Ancak, kültürün parçalarının birleştirilmesinin sembolik modeli gerçekte hiç de yeni değildir: Bu model, "Avrupa'nın üçlü gücü" büyük mitinin sürekliliğinin dile gelişidir; çok daha önce, Moses Hess (ki 1841'de kitaplarından birinin ismini böyle koymuştu) tarafından öne sürülmüş ve *proletarya* kavramını içeren gençlik yazılarında Marx tarafından yeniden ele alınmıştı.

(Anlamalı bir biçimde Avrupa mekanında özetlenen) "Dünyanın üç bölümü" arketipine göre düşüncenin bütünleşmesini gerçekleştirme rüyasıyla bir mesafe konulduğunda, Marx'ın felsefi düşüncesinin "kaynakları" sorunu yani bu felsefenin geçmiş teorisyenlerin çalışmasıyla girdiği ayrıcalıklı ilişkiler, *açık* bir soru haline gelir. Yakınlarda yayınlanan kitabında Costanzo Preve, Marx'a "dört usta" tahsis ederek bunun bir örneğini verir: (Marx'ın 1841'deki *Demokrit ve Epikür'deki Doğa Felsefesinin Farkı* adlı doktora tezini adadığı) atomların rastlantısal sapması veya *clinamen* doktrini tarafından eğretilenen özgürlüğün maddeciliği için *Epikür*, genel kararlara yurttaşların doğrudan katılımı üzerine kurulu birlik-telikler fikrinin veya eşitlikçi demokratizmin kaynağı olan *Rousseau*, mülkiyetin temeli emektir fikrinin edinildiği *Adam Smith* ve nihayet, en önemlisi ve en karşıt anlamlarla yüklü olanı, tarihilik ve "diyalektik çelişki" üzerine Marx'ın çalışmasının sürekli rakibi ve esinleyicisi *Hegel*. Bu şemanın üstünlüğü, araştırmayı Marx'ın felsefi gelenekle hassas ilişkisine damgasını vuran ardarda yer değiştirmeler ve iç karmaşıklığa doğru yöneltmesidir.

mek için (1847'de yazılan)³ *Komünist Parti Manifestosu*'nu okumak yeterlidir. Onun, "Halkların İlkbaharı" ve "Sosyal Cumhuriyet" ayaklanmalarının güç ve coşkusunu, bu programın uygulamaya konulmasından başka bir şey olarak görmesi mümkün değildir.

Yıkım hayli sert olacaktır. Haziran katliamlarının ardından bir kısım Fransız sosyalistinin Bonapartizmle yakınlaşması ve askerî darbe karşısındaki "işçilerin pasifliği" özellikle moral bozucu bir anlama bürünmekteydi. Daha ileride bu deneyin Marksist *proletarya* ve ona atfedilen devrimci misyon düşüncesini hangi tarzda sarstığı konusuna döneceğim. Marx'taki teorik altüst oluşların çapını az saymak mümkün değildir. Çünkü sınıflı toplumdan sınıfsız topluma derhal geçişi kesinlikle ifade eden "sürekli devrim" kavramının ve ("burjuvazinin diktatörlüğü"ne karşı) "proletarya diktatörlüğü" programının terk edilmesi işte buradadır.⁴ Daha yeni tanımlanıp kullanılmaya başlanmış *ideoloji* kavramının bir daha görünmemecesine silinip gitmesi de buradadır ki bunun teorik nedenlerine işaret etmeye çalışacağım. Ayrıca toplumsal evrimin uzun dönemli eğilimlerini ve siyasal konjonktürlerin ekonomik belirleyicileri üzerine oturtulmuş bir araştırma programının tanımı da bu aradadır. Ve böylelikle ki Marx, en azından 1867'de *Kapital*'in birinci cildi yayımlanıncaya kadar, ekonomi politiği yeniden temellendirmek ve sonuna kadar götürmek için bir

3 Sayısız basımlar, örneğin: Marx-Engels, *Manifeste du parti communiste*, [*Komünist Parti Manifestosu*, Sol Yay. 1976] J.J. Barrère ve G. Noirielle tarafından sunulmuş ve notlanmış, Jean Bruhat'ın önsözüyle, Coll. "Les integrales de philo", Fernand Nathan, Paris.

4 Marx ve onun ardıllarındaki "proletarya diktatörlüğü" kavramının değişkenliği üzerine, bkz. benim *Dictionnaire critique du marxisme*'deki (G. Labica ve G. Bensussan'ın yönetiminde) makalem. Marx'ın farklı devrim modellerinin en iyi tanıtımı Stanley Moore'undur: *Three Tactics. The Background in Marx*, Monthly Review Press, New York, 1963.

ekonomi politik eleştirisi projesine döndü. Muzaffer kapitalizmden rövanşı alma güçlü arzusunun ve önsel inancının açıkça sezildiği bu hırslı çalışma pahasına, hem kapitalizmin kendisinin bile anlamadığı işleyiş sırlarını açığa çıkararak, hem de onun kaçınılmaz çöküşünü göstererek o rövanşı almayı amaçlıyordu.

1871 sonrası

Derken ikinci kriz: Buna yol açan ardından Paris Komünü'nün geldiği 1870 Fransız-Alman savaşıdır. Bu iki olay Marx'ı bir ruh çöküntüsüne itmiş ve onda “tarihin kötü yanı”nın (ki bunun üzerinde yeniden konuşacağız) mahiyetinin hatırlanması olarak yankılanmıştır. Bu yankılanmalar, tarihin önceden kestirilemez akışı ve geriletici etkileri ile (yirmi yılda ikinci defa Fransız devrimci proletaryasının kafasını kesip ötekileri terörle cezalandıran “kanlı hafta”nın Fransız-Alman savaşındaki on binlerce, ötekilerde binlerce ölüye mal olan –ki buna sürgünleri de eklemek gerekir–) korkunç insani bedelidir. Bu dokunaklı hatırlamanın sebebi nedir? Bunun için neden olduğu kopuşun iyice ölçülmesi gerekir. Avrupa Savaşı, siyasetin Marx tarafından yapılmış temel çatışmalar ve yön gösterici güçlere ilişkin tanımlamalarının aksine bir gidiş halindedir. Bu savaş, en azından görünüşte sınıflar mücadelesini başka çıkar ve tutkular lehine görelileştirmektedir. Proletarya devriminin (İngiltere’de değil de) Fransa’da patlak vermesi, bizzat kapitalist birikimden kaynaklanan krizin “mantıki” şemasına aykırı bir gidişti. Komünün ezilmesi, burjuvazi ve proletarya arasındaki manevra kapasitesi ve güç oransızlığını göstermekteydi. Bir kez daha 18 *Brumaire*’de sözü edilen işçilerin “cenaze ağıtı”...

Şüphesiz Marx bütün bunları göğüsledi. Deneyimleri öylesine az olan yenilmiş proletaryaların dehası içinde, örgüt-

Althusser

Louis Althusser (Doğumu Cezayir, Birmandreis 1918, ölümü Paris 1990) bugün geniş toplum kesimi tarafından teorik çalışmalarından daha fazla hayatının son evresine damgasını vuran trajediler (karısını öldürmesi, psikiyatrik gözetim altına alınması: *Gelecek Uzun Zaman Sürececek*, Paris, 1992, adlı otobiyografisine bakınız) dolayısıyla tanınıyor. Bununla birlikte Althusser 1965'te *Marx İçin* ve *Kapitali Okumak*'ın (kollektif) yayımlanmasından itibaren altmışlı ve yetmişli yılların felsefi tartışmalarında merkezî bir yer tuttu. O dönemde, Levi Strauss, Lacan, Foucault ve Barthes ile "yapısalcılığın" ön saflarındaki bir sima olarak görünüyordu. Marksizmin tezini işaret etmekle birlikte bunun nedenini basit bir dogmatlaştırma olarak görmeyi reddederek, Marx'ın yeniden okunmasına girişti. Tarihsel epistemolojinin (Bachelard) "epistemolojik kopuş" kavramını alarak Marksçı ekonomi politik eleştirisini (Hegel dahil) idealist filozofların *tarihçiliğinden* ve *teorik hümanizmlerinden* bir kopuş ve merkezî kategorileri üretim tarzının "üstbelirleyici" çelişkinsini ve toplumsal formasyonların "belirleyen yapı"sı olan bir tarih biliminin temeli olarak yorumladı. Böylesi bir bilim, burjuva ideolojisine karşıdır ama aynı zamanda "kendi varoluş koşullarında bireyler ve sınıfların tasarımsal ilişkisi" olarak tanımlanan ideolojilerin tarihsel etkililiklerini ve maddiliğini gösterir. Söz konusu bilimde tarihin sonu olmadığı gibi, dolayısıyla "ideoloji"nin de sonu olmayacaktır. Althusser eşanlı olarak, "teoride sınıf mücadelesi" (*Lenin ve Felsefe*) diye tanımladığı Lenin'in felsefi tezlerinin yeniden değerlendirilmesini önerir ve bunları bilimsel pratik alanında, "idealist" "materyalist eğilimler" arasındaki çelişkilerin *Felsefe ve Bilimadamlarının Kendiliğinden Felsefesi*, (Paris, 1974) analizinde kullanır. –Çin "kültür devrimi"nden ve 1968 Mayıs hareketlerinden etkilenmiş– daha sonraki bölümlerde Althusser, diyalektiğin zararına Spinozacılıktan etkilenmiş addettiği ilk denemelerini "teorist sapma" olarak niteleyip eleştirir. (*Özeleştirinin Öğeleri*, Paris 1974) Marksizm ve hümanizm arasındaki farklılığı yeniden doğrularak, toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini güvence altına alan hem kamusal, hem özel kurumlar sistemi ve "bireylerin özne olarak yorumlanması" olarak ideolojinin genel bir teorisinin ana hatlarını çizer. "*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*", *Konumlar* içinde, Paris, 1976)

leme gücünden başka bir eksiği olmayan ilk “işçi sınıfı hükümeti”nin keşfedilmiş olduğunu sezmeyi bildi. İnşa yolunda olan sosyalist partilere, burjuva hukuk ilkesiyle komünizm ilkesinin birbirleriyle çatıyacağı bir “geçiş dönemi” boyunca devlet aygıtının dağıtılması olarak tanımlanmış yeni bir proletarya diktatörlüğü doktrini öneriyordu. Ama öte yandan (gerçekten açıklanamaz çelişkilerden geçmiş olan) Enternasyonal’i dağıtmaktadır. Rusça ve matematik öğrenmek, sayısız okumalar peşinde kendi toplumsal evrim teorisini düzeltmekle uğraşmak için, *Sınıflar* bölümünün orta yerinde askıda kalmış *Kapital* müsveddesinin redaksiyonunu durdurur. Hesaplaşmalarla iç içe geçmiş olarak bu evrim teorisi, onun hayatının son on yılını meşgul edecektir. Tarihsel materyalizmi, diyalektiği ve sosyalist stratejiyi sistematize etmek, Marx’ın her zamanki muhatabı ve çoğu kez de esinleyicisi olan Engels’e düşecektir.

Ancak her şey sırayla. Şimdi 1845’teyiz. Marx, yirmi yedi yaşındadır; Lena Üniversitesi’nde felsefe doktoru, Köln’deki *Ren* gazetesinin ve Paris’teki *Fransız-Alman Yıllıkları*’nın eski baş redaktörüdür, politik kışkırtıcı olarak Prusya’nın talebi üzerine Fransa’dan çıkarılmıştır; beş parasız, Westphalen baronunun genç kızıyla evlenmiştir ve bir küçük kızı vardır. Tüm kuşağı, geleceğin “kırksekizli”leri gibi, önünde aydınlık bir gelecek görmektedir.

Kronolojik tablo

- | | |
|--|---|
| 1815 Viyana Kongresi’nden sonra Avrupa’da monarşist rejimlerin düzeni yeniden kurmaya yönelik tedbirleri ve bu çabaların belirlediği dönem. Ç.n. | 1820 Engels’in doğumu. |
| 1818 Marx’ın Tréves’de (Prusya Renanyası) doğumu. | 1831 Hegel’in ölümü. Fransa’da Pierre Leroux, İngiltere’de Robert Owen “sosyalizm” kelimesini icat ediyor. Lyonlu ipek işçilerinin ayaklanması. |
| | 1835 Fourier: La Fausse Industrie |

- morcelée (Parçalanmış Sanaayi Yanlışı).
- 1838 Feargus O'Connor *Halkın Sözleşmesi*'ni kaleme alıyor (İngiliz Chartizminin Manifestosu). Blanqui "proletarya diktatörlüğü"nü öneriyor.
- 1839 Marx Bonn ve Berlin Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe okuyor.
- 1841 Feuerbach: *Hıristiyanlığın Özü*; Proudhon: *Mülkiyet Nedir?*; Hess: *Avrupa'nın Üçlü Gücü*; Marx'ın doktora tezi: *Demokrit ve Epikür'de Doğa Felsefesinin Farklılığı*.
- 1842 Marx *Ren* gazetesinde yayın yönetmeni. Cabet: *İkarya'ya Yolculuk*.
- 1843 Carlyle: *Geçmiş ve Şimdi*; Feuerbach: *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*. Marx Paris'te: *Fransız-Alman Yıllıkları*'nın yayını (*Yahudi Sorunu ve Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Girişi* de içermekte)
- 1844 Comte: *Pozitif Düşünme Biçimi Üzerine Söylev*; Heine: *Deutschland, ein Wintermarchen*; Marx, "1844 El yazmaları"ni (*Ekonomi politik ve felsefe*) gözden geçiriyor ve (Engels'le) *Kutsal Aile*'yi yayımlıyor. Engels *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nu yayımlıyor.
- 1845 Stirner: (*Birey ve Mülkiyet*); Hess: *Paranın Özü*. Marx, Belçika'dan sınır dışı edilmiş, *Feuerbach Üstüne Tezler*'in ve Engels'le *Alman İdeolojisi*'nin redaksiyonu.
- 1846 *Felsefenin Sefaleti* (Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne cevap) Marx, komünistler birliği adını alacak olan adiller liginde kaydolur. Bu örgüt için Engels ile birlikte 1847'de *Komünist Parti Manifestosu*'nu yazar.
- 1847 İngiltere'de (iş gününü sınırlayan) on saat yasası. Michelet: *Halk*.
- 1848 Avrupa'da (Şubat) devrimleri. Almanya'ya dönüş, Marx, *Yeni Ren* gazetesinin (devrimci demokratik organ) yayın yönetmeni olur. Haziran günlerinde Fransız işçilerinin katledilmesi. Kaliforniya'da altına hücum. Renan: *Bilimin Geleceği* (1890'da yayımlandı); John Stuart Mill: *Ekonomi Politikasının İlkeleri*; Thiers: *Mülkiyet Üzerine*; Leroux: *Eşitlik Üzerine*.
- 1849 Frankfurt Milli Meclisi'nin yenilgisi ve Almanya'nın prenslikler ordusunca yeniden zaptedilmesi. Marx Londra'ya sığınır.
- 1850 Marx: *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*; Richard Wagner: *Müzikte Yahudilik (Judaizm)*.
- 1851 Louis Napoleon Bonaparte'in hükümet darbesi.
- 1852 Marx: *L. Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. Komünistler Birliğinin dağıtılması.
- 1853 Hugo: *Cezalar*; Gobineau:

- İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine.*
- 1854-1856 Kırım Savaşı.
- 1857 Ruskin: *Sanatın Ekonomi Politigi*; Baudelaire: *Elem Çiçekleri*.
- 1858 Proudhon: *Devrimde ve Kilisede Adalet Üstüne*. Mill: *Özgürlük*; Lasalle: *Karanlık Heraklit'in Felsefesi*.
- 1859 Marx: *Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı*. Süveys Kanalı işinin başlaması. Darwin: *Türlerin Kökeni*. İngiliz Kadınlarının Gazetesi'nin (ilk feminist dergi) kuruluşu.
- 1861 ABD'de İç Savaş. Rusya'da köleliğin kaldırılması. Lasalle: *Kazanılmış Haklar Sistemi*.
- 1863 Polonya Ayaklanması. Hugo: *Sefiller*; Renan: *İsa'nın Hayatı*; Dostoyevski: *Ezilenler*.
- 1864 Fransa'da grev hakkının yeniden tanınması. Londra'da Uluslararası İşçiler Derneği'nin kuruluşu: Marx genel konsey sekreteri.
- 1867 İngiltere'de Disraeli erkeklerle genel oy hakkını kurumlaştırıyor. Almanya'da gümrük birliği. Marx: *Kapital, Ekonomi Politigin Eleştirisi*, birinci kitap (*Sermayenin Üretim Süreci*). Fransa'nın Koşunşin'i zaptı.
- 1868 B. Britanya Sendikalarının Birinci Kongresi. Haeckel: *Doğal Yaratımın Tarihi*, William Morris: *Yeryüzü Ceneti*.
- 1869 Alman Sosyal Demokrasisinin kuruluşu (Bebel Liebknecht); Süveys Kanalı'nın Açılışı. Mill: *Kadının Başegdirilmesi*, Tolstoy: *Savaş ve Barış*, Matthew Arnold: *Kültür ve Anarşi*
- 1870-1871 Almanya-Fransa savaşı. Versailles'de Alman İmparatorluğu'nun İlânı. Paris'in Kuşatılması, Komün Ayaklanması. Marx: *Fransa'da İç Savaş* (Enternasyonal'e hitaben) Bakunin: *Kırbaçlı Alman İmparatorluğu I, (Tanrı ve Devlet)*.
- 1872 La Haye Kongresi (I. Enternasyonal'in bölünmesi, Merkez New York'a nakledilir). *Kapital*'in birinci cildinin Rusça'ya tercümesi. Darwin: *İnsan'ın Türeyişi*. Nietzsche: *Tragedyanın doğuşu*.
- 1873 Bakunin *Devletçilik ve Anarşi*.
- 1874 Walras: *Saf Ekonominin Unsurları*.
- 1875 Gotha'da Alman Sosyalizminin ("Lassalle'cılar" ve "Marksistlerin") birlik kongresi. *Kapital*'in birinci cildinin Fransızca'ya tercümesi.
- 1876 Victoria'nın Hindistan Kraliçesi tacını giymesi. Spencer: *Sosyolojinin İlkeleri*, Dostoyevski: *Mülksüzler*, Beyrut'ta *Festspielhaus'* un açılışı.

- 1877 Marx: "Mikhailovski'ye Mektup", Morgan: *İlkel Toplum*.
- 1878 Almanya'da anti-sosyalist yasa. Engels: Anti-Dühring (*Bay Dühring Bilimi Altüst Ediyor*) (Marx'tan bir bölüm ile birlikte).
- 1879 Guesde ve Lafargue tarafından Fransız İşçi Partisi'nin kuruluşu. İrlanda Tarım Ligi'nin kuruluşu, Henry George: *İlerleme ve Yoksulluk*
- 1880 Komünarların affı.
- 1881 Fransa'da parasız, laik ve zorunlu ilköğretim yasası. Çar II. Alexandre'ın "Halkın Özgürlüğü" grubu tarafından öldürülmesi.
- 1882 Engels: *Bruno Bauer ve İlkel Hıristiyanlık*.
- 1883 Marx'ın ölümü. Plekhanov "Emeğin Kurtuluşu" grubunu kuruyor. Bebel: *Kadın ve Sosyalizm*, Nietzsche: *Zerdüş Böyle Dedi*.

İKİNCİ BÖLÜM
**Dünyayı Değiştirmek:
Praksis'ten Üretime**

Feuerbach Üzerine Tezler'den okuyoruz: “Filozoflar sadece dünyayı farklı biçimlerde yorumladılar; önemli olan onu değiştirmektir”. Bu bölümün konusu, Marx'ın, bir anlamda söz konusu formülasyonun ortaya koyduğu sorunun ufku- nu aşan hiçbir şey yazamamış olmasına rağmen niçin *orada durmamış olduğunu* düşünmeye başlamaktır.

Feuerbach Üzerine Tezler

O halde “tezler” nedir? Kâh eleştirel bir kanıtlamanın ana çizgilerini veren, kâh özlü bir öneriyi dile getiren, çoğu kez de neredeyse bir parola olan bir aforizmalar serisi. Üslubu (bugün okunması oldukça güç olan) Alman felsefesi terminolojisini, doğrudan bir yorumla, bir bakıma onu özgürlü- ğüne kavuşturmanın işaretlerini veren kararlı bir hareketle, teori dışına, *devrimci faaliyet (veya eylem)* doğrultusunda denemiş bir çıkışla birleştirir. Tezler, genç üniversiteli ve Rhenyalı yayıncı (Marx) 1845'te, yarı gözaltında olduğu Brüksel'de iken yeniden gözden geçirilmişti. Orada, çok

Karl Marx: Feuerbach Üzerine Tezler (1845)

I.

Feuerbach'inki de dahil olmak üzere şimdiye kadar varolan tüm materyalizmin başlıca eksiği, şeyin [*Gegenstand*], gerçekliğin, duyusallığın *duyusal insan faaliyeti, pratiği* olarak değil, öznel olarak değil, yalnızca *nesne* [Objekt] ya da sezgi [*Anschauung*] olarak kavranmasıdır. Böylece etkin yön, materyalizme karşıt bir biçimde, idealizm tarafından geliştirilmiş oldu – ama yalnızca soyut olarak, çünkü idealizm, bu biçimdeki gerçek, duyusal eylemi elbette bilmez. Feuerbach, düşünce nesnelere gerçekten farklı duyusal nesnelere istiyor, ama insan faaliyetinin kendisini nesnel [*gegenständliche*] faaliyet olarak kavramıyor. Böylece *Hiristiyanlığın Özünü*nde teorik tutumu, biricik gerçek insan tutumu olarak görüyor, oysa pratik yalnızca iğrenç, Yahudice görünüm biçimi içerisinde kavranıyor ve sabitleştiriliyor. Böylece “devrimci” faaliyetin, “pratik-eleştirel” faaliyetin önemini anlamıyor.

III.

Ortamin değiştirilmesine ve eğitime ilişkin materyalist öğretisi, ortamın insanlar tarafından değiştirilmediğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unuttur. Bu yüzden de, toplumu, biri toplumdaki üstün olan iki kısma ayırmak zorunda kalır. (Örneğin Robert Owen'da.)

Ortamın değiştirilmesi ile insan faaliyetinin ya da kendi kendini değiştirmenin çıkması, Yalnız *devrimci pratik* olarak kavranabilir ve ussal biçimde anlaşılabilir.

IV.

Feuerbach, dinsel kendine-yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dinsel, biri yersel dünya olarak ikileşmesi olgusundan hareket ediyor. Yaptığı iş, dinsel dünyayı laik temeline oturtmaktan ibarettir. Oysa bu laik temelin kendi kendisinden kopması ve kendisini bağımsız bir diyar olarak hayal âlemine yerleştirilmesi olgusu, ancak bu laik temelin kendi kendisini bölmesi ve kendi kendisiyle çelişmesi ile açıklanabilir. Dolayısıyla bu sorunun kendisi, ilkin, kendi çelişkisi içerisinde anlaşılmalı ve ardından da, bu çelişkinin ortadan kaldırılmasıyla pratik içerisinde devrimleştirilmelidir. Şu halde, örneğin, dünyasal ailenin, kutsal ailenin gizemi olduğu bir kez keşfedildikten sonra, dünyasal ailenin kendisi de teorik ve pratik olarak yok edilmelidir.

VI.

Feuerbach, dinsel özü *insansal* öze indiriyor. Ama insansal öz, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Gerçekliği içerisinde, bu, toplumsal ilişkilerin bütünüdür.

Bu gerçek özün eleştirisine girmeyen Feuerbach bunun sonucu olarak:

1. Tarihsel süreçten uzaklaşmak ve dinsel duyguyu [*Gemüt*] kendi başına bir şey olarak saptamak ve soyut –*yalıtılmış*– bir insan bireyini varsaymak zorunda kalmıştır.

2. Dolayısıyla insansal öz, onda ancak bir “tür” olarak, birçok bireyi salt *doğal olarak* birleştiren içsel, dilsiz bir genellik olarak anlaşılabilir.

XI.

Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde *yorumlamışlardır*; oysa sorun onu *değiştirmektir*.

geçmeden ölümüne kadar sürececek bir çalışmayı birlikte yürüteceği dostu Engels ile buluşmuştu. Söz konusu satırları hiç de yayımlama amacıyla yazmamış görünüyor: Sürekli olarak ele alınmak ve esinlenmek için kâğıt üzerine düşülen formüllerin bir “memorandum”un dökümünü veriyorlar.

Bu sırada Marx, 1932’de yayımlanan ve o zamandan beri *1844 Elyazmaları*¹ veya *Ekonomi Politik ve Felsefe* başlığı altında bilinen müsvetteler sayesinde mahiyeti hakkında oldukça açık bir fikre sahip olduğumuz bir çalışma ile meşguldü. Bu çalışmada söz konusu olan şey, ücretli biçimi altındaki insan emeğinin yabancılaşmasının (*anlamını açığa çıkarmayı veya anlamsızlığını göstermeyi amaçlayan*) bir olgusal analizdir. Burada –insanı “bizzat kendine yabancılaştıran” özel mülkiyeti ortadan kaldırmış “cemaatçi öz”yle barışması olarak düşünülen doğacı ve hümanist bir komünizm kavramına varmak için- Rousseau’nun, Feuerbach, Proudhon ve Hegel’den gelen etkiler ile Marx’ın (Adam Smith, J.B. Say, Ricardo, Sismondi gibi) ekonomistleri ilk okuması sıkı sıkıya biraradadır, insanın kendi çalışmasıyla ve doğayla dolayısıyla da.

Oysa Marx (çok sonra yeniden ve tamamen ayrı bir temelde ele alacağı) bu çalışmayı kesecek ve Engels’le birlikte *Alman İdeolojisi*’nin redaksiyonuna girişecektir. Bu eser, (hepsi de *Hukuk Felsefesi* ve *Tinin Fenomenolojisi* yazarının “soldan” okumasından esinlenmiş olup, Restorasyon’u*

1 Buna yeni çıkan *Marx-Engels Gesamt-Ausgabe* (Cilt IV/2, Berlin 1981) tarafından yayımlanan okuma notlarının tamamını da eklemek gerekir. *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* adıyla bilinen söz konusu metin, aslında bu çalışmanın en fazla “gözden geçirilmiş” kısımlarının bir araya getirilmesidir Fransızca çevirisi: Karl Marx, *Manuscripts de 1844*. Çeviri ve sunuş: E. Bottigelli. Ed. Sociales, Paris, 1972 [*1844 Elyazmaları*, Verso Yay. 1986].

* “1815 Viyana Kongresi’nden sonra Avrupa’da monarşist rejimlerin düzeni yeniden kurmaya yönelik tedbirleri ve bu çabaların belirlediği dönem. Ç.n.